

10. Тихомиров Ю.А. Публичное право: падения и взлёты // Государство и право. 1996. № 1. 11. Белых А.К. Управление и самоуправление. Л., 1972. 12. Зельдина Е. Обеспечение публичных и частных интересов специальным режимом хозяйствования // Підприємництво, господарство і право. 2004. № 2; Вінник О.М. Приватні та публічні інтереси, їх роль і відображення в господарському праві // Підприємництво, господарство і право. 2001. № 4. 13. Чиркин В.Е. Индивид и общество: коллективные конституционные права // Право и политика. 2001. № 4. 14. Історія вчень про право і державу: Хрестоматія / Уклад., заг. ред. Г.Г. Демиденко. 2-е вид., доп. і змін. Х., 2002. 15. Мамут Л.С. Государство в ценностном измерении. М., 1998. Лобода Ю. Загальне державорозуміння як методологічна основа оцінки гуманітарності держави // Вісник Академії правових наук України. 2001. №4.

Надійшла до редакції 14.09.05

О.В. Северенчук

ГЕНЕЗА ВЛАДИ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Влада, її влаштування, легітимація, оптимальне функціонування інституцій завжди становила вузол важливих проблем життя суспільства, була предметом інтенсивної теоретичної рефлексії. Сучасна наука про владу спирається на вчення Т.Гобса, який вважав, що влада – це належний спосіб здобуття блага, на намагання Дж.Локка довести, що владні повноваження виходять зі здатності людей встановлювати певну узгодженість їхнього життя [1, с.120-124].

Влада – це основний елемент, що зв'язує політичну систему суспільства в єдине ціле. Саме влада визначає природу і стійкість політичної системи, виражає волю соціальних суб'єктів. Ця воля здійснюється як обов'язкова, публічна, що підкорює собі всіх членів суспільства. Влада забезпечує порядок, тобто приведення поведінки суб'єктів у відповідність з нормами та цінностями, необхідними для існування системи. Влада виражає і захищає докорінні інтереси і сукупну волю соціальних об'єднань, виступає засобом реалізації цих інтересів та волі. Вона має глибокий внутрішній зв'язок з таким суспільним явищем, як організація. Це і соціальний інститут, і порядок відносин, і цілеспрямована діяльність зі створення організації, підтримки стабільності й порядку. Влада – це осмислений цілеспрямований процес, протягом якого визначаються цілі, шляхи і засоби розвитку суспільства, організується діяльність його членів у потрібному напрямку. Влада необхідна насамперед для організації суспільного виробництва, яке немислиме без підкорення всіх його учасників єдиній волі, необхідна для підтримки цілісності та єдності суспільства.

Державна влада реалізується через такі основні структурні елементи, як законодавча, виконавча та судова гілки цієї влади. Концентрація всієї або більшої частини влади в одному органі чи особі призводить до втрати свободи, а разом з цим і влади. Ще основоположник класичної теорії розподілу влад Ш.Л.Монтескьє попереджував: «Якщо влада законодавча і виконавча будуть об'єднані в одній особі чи установі, то свободи не буде, то-

му що можна остерігатись, що монарх чи сенат стануть видавати тиранічні закони для того, щоб також тиранічно застосовувати їх. Не буде свободи і в тому випадку, якщо судова влада не відокремлена від влади законодавчої і виконавчої. Якщо вона об'єднана з законодавчою владою, то життя і свобода громадян попадуть у владу свавілля, бо суддя буде законодавцем. Якщо судова влада об'єднана з виконавчою, то суддя отримує можливість стати гнобителем» [2, с.212]. Як засвідчує історія, слова Ш.Л.Монтескьє неодноразово підтверджувалися.

Ефективне обмеження влади – найважливіша проблема суспільного порядку. Держава потрібна для утворення такого порядку лише як захист від примусу та насильства з боку інших. Коли ж для досягнення цього вона успішно претендує на монополію примусу й насильства, то стає головною загрозою для свободи особистості. Обмеження цієї влади було великою метою засновників конституційної форми правління в XVII–XVIII ст. Проте від зусиль по обмеженню повноважень держави необачно відмовилися, коли виникла хибна думка, нібито демократичний контроль за здійсненням влади становить достатньою гарантію проти її надмірного зростання [3, с.153].

В умовах демократії здійснення влади доручається трьом незалежним, взаємостримуючим системам державних органів: законодавчій, виконавчій і судовій. Державна влада не належить в повному обсязі кожній з цих систем органів держави чи будь-якій особі. Кожна з них здійснює притаманні їй функції, повноваження, а між ними існує система стримувань і противаг. Ділячи єдину систему державної влади на три частини і зберігаючи її єдиною в собі, народ забезпечує свій суверенітет в її володінні. Таким чином забезпечується єдність державної влади і її концентрація в суб'єкті-носієві, яким є народ. Цим самим забезпечується положення, коли в державі відсутня будь-яка необмежена влада, не зв'язана правом.

Необхідно погодитись з тим, що класична конструкція поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову показала свою життєздатність і є найбільш оптимальною. Але втілена в життя в різних країнах, ця модель має свої відмінності. Оскільки, як зазначається в літературі, за сучасних умов оптимальним є гнучке розуміння теорії розподілу влад [4, с.35-42]. Як вказує М.В.Цвік: «Глобальна модель розподілу властей відсутня. Застосовуються залежно від конкретно-історичних умов різні її варіанти або їх сполучення» [5, с.62].

Відтоді ми дізналися, що само всевладдя, надане демократичним представницьким зборам, піддає їх надзвичайно сильному тискові, спрямованому на використання їх влади на користь конкретних зацікавлених кіл, – тискові, якому більшість з необмеженими повноваженнями не може опиратися, якщо хоче залишитися більшістю. Такому розвитку подій можна запобігти лише позбавленням правлячої більшості права надавати дискримінаційні вигоди групам чи окремим людям. В демократичній державі це звичай вважалося неможливим, бо виявляється, що для цього треба поставити когось над обраними представниками більшості. Насправді демократія потребує навіть суворіших обмежень дискреційних повноважень, здійснюваних урядом, ніж інші форми правління, бо вона набагато більше

піддається ефективному тискові з боку конкретних угруповань (можливо, нечисленних), від яких залежить більшість.

Однак ця проблема здавалася нерозв'язною лише тому, що був забутий колишній ідеал: влада будь-яких органів, що виконують урядові функції, має бути обмежена довгочасними правилами, яких ніхто не має права змінювати чи скасовувати заради досягнення тих чи інших цілей. Це принципи, що становлять умови об'єднання спільноти, яка визнає владу тому, що ця влада підпорядковується таким довгочасним правилам. Саме марновірство конструктивістів і позитивістів призвело до виникнення ідеї, нібито має існувати якась єдина необмежена найвища влада, від якої походить будь-яка інша влада, тимчасом як насправді повага до цієї найвищої влади посягається її стримуванням обмежувачими загальними правилами.

Одним із наслідків тлумачення того, що ми сьогодні називаємо демократичною формою правління, є те, що вона служить не думці більшості, а різноманітним інтересам певного конгломерату груп тиску, чия підтримку урядові доводиться купувати шляхом надання особливих привілеїв – просто тому, він втратить своїх прихильників, якщо відмовлятиме їм у тому, що він спроможний дати. Поступове зростання дискримінаційного примусу, як наслідок, загрожувало сьогодні загальмувати розвиток цивілізації, що ґрунтується на свободі особистості. Хибне конструктивістське тлумачення устрою суспільства, разом із хибним розумінням значення справедливості, дійсно стало головною небезпекою для майбутнього не лише добробуту, а й моральних засад і злагоди. Кожний, хто тверезо дивиться на речі, не може вже сумніватися в тому, що ця загроза особистій свободі надходить зліва – не через якісь конкретні ідеали, яких прагнуть ліві, а завдяки тому, що різноманітні соціалістичні рухи – це єдині значні організації, які заради цілей, привабливих багатьом, хочуть нав'язати суспільству заздалегідь складений план. Це неминуче призведе до згасання будь-якої моральної відповідальності людини й уже призвело до поступового усунення більшості гарантій свободи особи, що створювалися впродовж століть еволюції права. Для того, щоб відновити певні фундаментальні істини, знищені поколіннями демагогів, треба знову навчитися розуміти, чому основні цінності відкритого суспільства мають бути негативними, такими, що гарантують людині право в межах певної сфери прямувати до своїх цілей на підставі власних знань. Лише такі негативні правила уможливають формування самоутворюваного порядку, в якому використовуються знання людей і задовольняються їхні бажання. Нам доведеться примиритися з тим усе ж таки дивним фактом, що в суспільстві вільних людей найвища влада за звичайних часів повинна взагалі не мати права на категоричні накази. Єдиним її правом має бути право на заборону згідно з правилами, тобто своїм верховенством вона має завдячувати тому, що кожна її дія підпорядковується загальному принципу.

Те, що засвоєння демократичних процедур дозволяє обійтися без будь-яких інших обмежень державної влади, було трагічною ілюзією. Вона сприяла також переконанню, нібито «контроль за урядом» з боку демократично обраного законодавчого органу може належним чином замінити традиційні обмеження, тимчасом як необхідність формування організованої біль-

шості для підтримки програми конкретних дій на користь тих чи інших груп стала ще одним джерелом свавілля й упередженості, спричинивши наслідки, несумісні з моральними принципами більшості. Як ми побачимо, цей парадоксальний результат володіння необмеженою владою не дозволяє представницькому органу ставити загальні принципи вище за схвалені ним, оскільки за такої системи більшість представницьких зборів, аби залишитися більшістю, мусить робити все можливе для купівлі підтримки різних угруповань через надання їм особливих привілеїв.

Так сталося, що разом із неоціненними інститутами представницького правління Британія подарувала світові також згубний принцип парламентського суверенітету, згідно з яким представницькі збори становлять не лише найвищу, а й необмежену владу [6, с.14-17]. Друге іноді вважається логічним вислідом із першого, проте це не так; їх повноваження можна обмежити – не іншою, ще вищою «волею», а згодою народу, на яку спирається вся міць і згуртованість держави. Якщо ця згода дається лише на встановлення й застосування загальних правил гідної поведінки й ніхто не отримує права на інший примус окрім примусового застосування цих правил (хіба що тимчасово, в разі жорстокого зруйнування порядку якимось катаклізмом), то обмежити можна навіть найвищу конституційовану владу. Адаже претензія парламенту на суверенітет спершу означає лише те, що він не визнає іншої волі над собою; лише поступово вона стала означати його право робити що завгодно, яке не обов'язково впливає з першого, бо згода, на якій ґрунтується єдність держави, а відтак і влада одного з її органів, може лише обмежувати повноваження, але не може надавати позитивних повноважень діяти. Саме лояльність створює владу, а межі створеної таким чином влади сягають доти, доки це дозволяє згода народу. Через це й забули, що верховенство права стало тим самим, що й верховенство парламенту. І хоча концепція панування (влади, суверенітету, верховенства) права передбачає якість поняття права, що визначається атрибутами норм, а не їх джерелом, сьогодні вже не законодавчі органи називаються так тому, що приймають закони, а закони називаються так тому, що походять від законодавчих органів, незалежно від форми чи змісту їх рішень.

Якби можна було стверджувати, що існуючі інститути призводять до результатів, бажаних або схвалюваних більшістю, то прихильник головного принципу демократії, звичайно, мав би визнати їх. Однак є багато підстав вважати, що фактично спричинене цими інститутами – це значною мірою ненавмисний результат дії певного механізму, створеного нами для підтвердження того, що ми вважаємо за волю більшості, а не свідоме рішення більшості чи ще когось. Складається враження, що скрізь, де демократичні інституції більше не стримувалися традицією «верховенства права», вони призвели не лише до «тоталітарної демократії», а й свого часу навіть до «плебісцитної диктатури». Це, звичайно, мало би переконати нас у тому, що дорогоцінний дар, яким ми володіємо, – це не конкретний набір інститутів, що їх досить легко скопіювати, а деякі менш відчутні традиції, і вродження цих традицій може бути навіть неминучим, якщо внутрішня логіка цього механізму не звир'яється з пануючими загальними уявленнями

про справедливість. Хіба не правда, що, як добре було сказано, «віра в демократію передбачає віру в речі, вищі за демократію?» І хіба насправді для людей немає інших способів збереження демократичного державного ладу, крім вручення необмежених повноважень групі обраних представників, чії рішення неминуче зумовлюються потребами ділових угод, у ході яких вони підкуповують достатню кількість виборців, аби підтримати власну організовану групу, досить численну для отримання переваги голосів у парламенті?

Необхідно зазначити, що реальний поділ державної влади на незалежні гілки влади є найбільш важливим для реалізації влади в демократичній державі. Без поділу влади і ефективної системи стримувань і противаг не може бути правової держави і правових законів. Система стримувань і противаг між гілками влади, на думку А.М. Барнашова, була створена для забезпечення співпраці і взаємодії всіх органів єдиної державної влади [7, с.86].

Проблема поділу влад стала нині однією з найважливіших проблем удосконалення структури влади в Україні. Поєднання влад неприпустимо. Так, наприклад, поєднання законодавчої та виконавчої влади підриває верховенство закону. Якщо судді не тільки судитимуть, а й займатимуться законотворчістю, то навіть життя людей може за певних умов опинитися під загрозою.

Як висновок впливає те, що механізм взаємодії між органами державної влади в Україні потребує уточнення та відповідного вдосконалення. При цьому, оскільки, з одного боку, саме у складі депутатського корпусу представлені різноманітні інтереси суспільного життя, яке ґрунтується в Україні на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності (ст.15 Конституції України), а з іншого, – саме вона є форум нації, де ці розмаїті інтереси узгоджуються в єдину волю народу та набувають форму закону, можна стверджувати і про провідне місце Верховної Ради України в механізмі взаємодії в системі розподілу державної влади, а, врешті-решт, – у забезпеченні єдності в державі та злагоди в суспільстві.

У зв'язку з цим без узгодження протилежних інтересів на парламентському рівні формування дієвого інтеграційного механізму у системі розподілу державної влади в Україні неможливе.

Подальший розвиток парламентаризму в Україні насамперед пов'язаний з створенням структурованого парламенту, у зв'язку з чим в сучасних умовах особливо підвищується значення узгоджувальних інститутів у здійсненні інтеграційного механізму між видами державної влади, які можуть стати інструментом закріплення, розвитку та поглиблення взаєморозуміння і партнерства між Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України.

Список літератури: 1. Шульженко Ф.П., Андрусак Т.Г. Історія політичних і правових вчень. К., 1999. 2. Монтескьє Ш.Л. Избранные произведения. М., 1955. Т.3. 3. Хайск Ф.А. Право, законодавство та свобода. В 3 т. К., 2000. Т.3. 4. Тацій В.Я., Грошовий Ю.М. Правові засоби охорони Конституції // Вісник АПНУ. 1995. №3. 5. Цвік М.В. Конституційні проблеми розподілу властей (деякі загально-теоретичні аспекти) // Вісник АПНУ. 1993. №1. 6. Хайск Ф.А. Право, законодавство та свобода. В 3 т. К., 2000. Т.3. 7. Барнашов А.М. Теория разделения властей: становление, развитие, применение. Томск, 1988.

Надійшла до редколегії 27.09.05